

Wójcik, Zbigniew / Babicz, Józef

"Syberyjskie szlaki", Antoni Kuczyński, Wrocław 1972 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 18/1, 155-158

1973

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

obszerniej niż o pozytywach) nie powinny jednak przesłonić tego najważniejszego, co o tej książce chciałem powiedzieć i już powiedziałem: Jest to pozycja cenna, a jej autorowi należy się uznanie i wdzięczność.

Waldemar Rolbiecki

Antoni Kuczyński: *Syberyjskie szlaki*. Wrocław 1972 Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo ss. 468, nlb. 3, 60 ilustr. i 7 map w tekście, bibliogr.

Na początku 1972 r. w tygodniku „WTK” (nr 5—9) opublikowano w 5 odcinkach szkic A. Kuczyńskiego pt. *Syberyjskie drogi nauki* (1 — *Syberyjskie drogi nauki tułaczey*, 2 — *Gdzieś wśród tajg i tundr*, 3 — *Ostatnia droga Czerskiego*, 4 — *Badacz Bajkału i ludów Kamczatki*, 5 — *Lekarz ludów Kamczatki*). Była to zapowiedź znajdującej się wówczas w druku książki tego autora pt. *Syberyjskie szlaki*. Opublikowany tekst zwracał uwagę na dobre pióro autora, ale nie zapowiadał większych rewelacji, tym bardziej, iż wybrane fragmenty opracowania poświęcone zostały znanym w historii nauki polskiej badaczom Syberii, a przede wszystkim A. Czekanowskiemu, J. Czerskiemu i B. Dybowskiemu. Po ukazaniu się książki czytelnik z pełną satysfakcją może stwierdzić, że nie tylko dobre pióro autora, ale również doskonała warsztat historyka etnografii (etnografa z dobrą znajomością problematyki przyrodniczej) oraz znajomość Syberii współczesnej z autopsji, są zaletami omawianej publikacji Ossolineum. Podkreślam to, gdyż nie tylko autor, ale i wydawnictwo tym razem nie zawiodło.

Książka Kuczyńskiego jest monografią badań prowadzonych na Syberii przez Polaków, zarówno jeńców wojskowych i więźniów politycznych, jak i wychowanków uczelni rosyjskich, którzy obrali obszary wschodniej części imperium rosyjskiego do swoich prac naukowych. Podbudowana jest ona obszernym wstępem geograficzno-historycznym (rozdział *Syberia w czasie i przestrzeni*). Główny materiał zgrupowany został w 4 rozdziałach: do końca XVIII w. — *W kręgu tradycji historycznej i pamiętnikarskich relacji*, pierwsza połowa XIX w. — *Zesłańcze szlaki w pierwszej połowie XIX stulecia*, druga połowa XIX w. — *Syberyjskie drogi nauki tułaczey*, początek XX w. — *Śladami badaczy tubylczych kultur Syberii w wieku XX*. Poszerzony został ten materiał w rozdziale *Zestawienie chronologiczne* (informacje o poznaniu i badaniach na terenie Syberii prowadzonych przez Polaków, Rosjan, a także Niemców). Ponadto autor dołączył *Wykaz źródeł i ważniejszej literatury*.

W uzupełnieniu powyższych informacji warto dodać, że autor w poszczególnych rozdziałach omówił publikacje Polaków poświęcone Syberii (uwzględniając szerokie tło historyczne, życiorysy badaczy oraz ważniejszą literaturę współczesną), zapatrzując je w obszerne i rzetelne wypisy ze źródeł (głównie dotyczą one spóstrzeżeń etnograficznych). Wypisy te pochodzą przeważnie z literatury starszej, co jest zrozumiałe, zważywszy na trudności z zapoznaniem się z tymi drukami.

Wreszcie ogromną wartość stanowią mapki zestawione przez autora i ilustrujące badawcze szlaki A. Kamińskiego-Dłuzyka z Moskwy nad Amur (XVII w.), L. Sienickiego z Moskwy do Jakucka (pierwsza połowa XVIII w.), J. Kopcia (koniec XVIII i początek XIX w.) i innych polskich badaczy Syberii z drugiej połowy XIX w. (B. Dybowski, A. Czekanowski, J. Czerski i K. Bohdanowicz).

Wśród podróżników, którym poświęcił Kuczyński więcej uwagi na podkreślenie zasługują: Benedykt Polak (XIII w.), N. Czernichowski (XVII w.), Adam Kamiński-Dłuzyk (XVII w.), Ludwik Sienicki (1677—?), Karol Lubicz-Chojecki (XVIII w.), Józef Kopeć (1762—1827), Faustyn Ciecierski (1760—1832), Tadeusz Ma-

szewski (1781—1843), Józef Kowalewski (1801—1878), Adolf Januszkiewicz (1803—1857), Józef Kobyłecki (1801—1867). Konstanty Wolicki (1805—1863), Ewa z Wendorfów Felińska (1793—1859), Eugeniusz Żmijewski (1816—1885), Rafał Błoński (1817—?), Rufin Piotrowski (1806—1872), Szymon Tokarzewski (XIX w.), Agaton Giller (1831—1887), Krzysztof Szewernicki (XIX w.), Aleksander Czekanowski (1830—1876), Jan Czernski (1845—1892), Benedykt Dybowski (1833—1930), Mikołaj Witkowski (1843—1892), Albin Kohn (1820—1880), Wacław Sieroszewski (1858—1945), Edward Piekarski (1858—1934), Adam Szymański (1852—1916), Feliks Kon (1864—1941), Mikołaj Witaszewski (1857—1918), Sergiusz Jastrzębski (1857—1931), Bronisław Piłsudski (1866—1918), Karol Bohdanowicz (1864—1947), Leonard Jaczewski (1858—1916), Leon Hryniewiecki (zm. 1891), Julian Biesiekiński (1838—1910), Wacław Czaplicki (1828—1886), Ludwik Niemojewski (1832—1902), Julian Tylko-Hryniewicz (1850—1936), Maria Antonina Czaplicka (1836—1921), Stanisław Poniatowski (1884—1944). Oczywiście w wielu przypadkach autor prowadząc żmudne poszukiwania archiwalne odtwarzał życiorysy bohaterów książki (np. J. Kopcia). Nie zawsze udało mu się jednak ustalić nawet daty urodzenia i śmierci podróżników po Syberii.

W zakończeniu informacji o treści książki muszę podkreślić, że Kuczyński dołączył do pracy indeks nazwisk, w którym zamieścił sporo informacji rozszerzających w sposób istotny materiał zawarty w treści książki. Jest to jeszcze jedna więcej wartościowa część pracy.

Kilka refleksji o książce Kuczyńskiego. Praca obejmująca tak ogromny materiał, głównie dotyczący pierwszych przygodnych badań w XVII i do pierwszej połowy XIX w. oraz badania prowadzone na ogół metodycznie w ostatnim stuleciu przed pierwszą wojną światową, nie może być pełna. Odnosi się wrażenie, że zwłaszcza do pierwszej połowy XIX w. zrelacjonowany materiał, przeważnie dotyczący dziejów etnografii, jest wyczerpujący. Nowsze wyniki badań są raczej podane w telegraficznym skrócie, przy czym obok dziejów etnografii uwzględniono tu szerzej historię eksploracji geograficznej i geologicznej. Charakterystyczne, że Kuczyński trzymając się ściśle tworzywa z zakresu historii nauki zdołał niemal zupełnie odseparować się od mitomanii, tak typowej zwłaszcza dla literatury polskiej poświęconej Polakom na Syberii, wydawanej w okresie międzywojennym. Przyczyniła się do tego przede wszystkim staranna weryfikacja cytowanych zapisków z różnych pamiętników i publikacji polskich badaczy z wynikami najnowszych opracowań radzieckich historyków nauki.

Recenzja niniejsza nie spełniłaby swego zadania gdyby nie wytknięto kilku usterek. Są one rzecz oczywista różne. Tak np. autor pisze niekiedy o skamielinach (s. 287 i 293), choć nie obce jest mu słowo skamieniałość (s. 292)). Zamieścił fotografię grobu B. Dybowskiego z kwatery grobów powstańców 1863 r. na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie (s. 326) i nie podał, że nagrobek ten został zniszczony w ostatnich latach. Napisał o Bronisławie Piłsudskim, że jest on zapomniany w literaturze polskiej wówczas, gdy w 1970 r. K. Malinowski w książce *Prekursorzy muzeologii polskiej* poświęcił temu badaczowi sporo uwagi (s. 79—98). Nie da się także utrzymać sądu o tym, że Bohdanowicz, „na terenie ziem polskich wystąpił po raz pierwszy” w 1905 r. prowadząc badania w Zagłębiu Dąbrowskim (s. 368) skoro jego osobiste kontakty z Uniwersytetem Jagiellońskim datują się od 1891 r., o czym pisał w 1926 r. w artykule pt. *Czterdzieści lat Zakładu Geologicznego w Uniwersytecie Jagiellońskim a geologia ekonomiczna*. Musimy tu także sprostować miejsce urodzenia Bohdanowicza, które Kuczyński podaje jako Lucyn na Inflantach Polskich (s. 367), gdy sam Bohdanowicz w swoich dokumentach pisał Troki koło Wilna (por. *Materiały z uroczystej sesji naukowej poświęconej uczczeniu setnej rocznicy urodzin Karola Bohdanowicza*, Warszawa 1969, s. 76 — pozycji tej nie cytuje Kuczyński w swojej książce).

Uważam, że wybór literatury, zwłaszcza z historii nauk przyrodniczych, w książce Kuczyńskiego powinien być większy. Z publikacji o charakterze podstawowym wymienię dwa numery „Meomorabilia Zoologica” (nr 5 i 12), z których pierwszy K. Kowalskiej i A. Mikłaszewskiej-Mroczkowskiej nosi tytuł *Benedykt Dybowski. Materiały biograficzno-bibliograficzne*, a drugi w opracowaniu K. Kowalskiej, A. Mroczkowskiej i B. Zielińskiej jest zbiorem listów W. Taczanowskiego m.in. do Dybowskiego. Wspomnieć należy o wydaniu książki L. L. Rossolina pt. *Bajkał*, z rzeczowym dodatkiem K. Kowalskiej o badaniach prowadzonych przez Polaków w tym terenie (*Polacy — badacze Bajkału*). Czernski nie został zapomniany: jest znany dokładniej społeczeństwu polskiemu dzięki popularnej książce B. Mrówczyńskiego pt. *Błękitny trop*, która doczekała się trzech wydań w latach 1961—1967. W 1954 r. wydano książkę popularnonaukową G. Riewzina, tłumaczoną z języka rosyjskiego, pt. *O Janie Czernskim*. Bez wątpienia natomiast literatura radziecka poświęcona poszczególnym badaczom, zwłaszcza Polakom eksploratorom Syberii jest bardzo obszerna. Można się o tym przekonać m.in. z wydanej w 1965 r. w Mińsku książki G. Winkiewicza poświęconej Dybowskiemu pt. *Wydajuszczijsja geograf i putiszetwiennik*.

W książce Kuczyńskiego odczuwam pewien brak szerszego wykorzystania materiału zawartego w różnych periodykach polskich z drugiej połowy XIX w. Bardzo szczegółowe relacje o badaniach polskich zesłańców na Syberii zamieszczały kroniki różnych czasopism, jak np. „Bluszcz”.

Żałować należy, że autor *Syberyjskich szlaków* dotychczas czynnie nie uczestniczył w sympozjach polsko-radzieckich z zakresu historii geologii i geografii, organizowanych przez akademię nauk ZSRR i Polski. Miałyby wielką satysfakcję słysząc, że sporo wyciągniętych przez niego niemal z lamusa podróżników zostało dokładniej scharakteryzowanych przez historyków radzieckich, którzy nie mają takich jak my kłopotów technicznych z wertowaniem archiwalii rozsianych w różnych miastach Związku Radzieckiego. Informacje o pracach sympozjum zostały opublikowane w różnych wydawnictwa w latach 1969—1970, ale autor nie zdołał już ich szerzej uwzględnić. Dodam, że zostały już opublikowane streszczenia referatów kolejnego sympozjum, gdzie zwłaszcza referenci radzieccy w sposób istotny rozszerzali naszą wiedzę o polskich badaniach na terytorium imperium rosyjskiego, a w tym przede wszystkim na Syberii i Dalekim Wschodzie. Materiały nowe zapewne uwzględni autor *Syberyjskich szlaków* w drugim wydaniu swej książki, która — jak sądzę — doczeka się nie tylko wznowienia w Polsce, ale również druku w Związku Radzieckim.

Zbigniew Wójcik

*

Wydana w dużym nakładzie, dla szerokiego kręgu odbiorców, książka Kuczyńskiego wychodzi naprzeciw mającym długą tradycję zainteresowaniom naszego społeczeństwa polskimi zesłańcami na Syberii i ich udziałem w poznaniu tego wielkiego kraju. Jako praca popularyzująca spełnia ona doskonale swoje zadanie, obejmuje bowiem całość społeczno-politycznej i naukowo-podróżniczej problematyki polskiej imigracji na Syberii, daje charakterystykę tego kraju pod względem przyrodniczym i etnicznym, skreślona słowami zesłańców tam Polaków, ukazuje przyczyny ich zsyłek i warunki życia. W szczególnie interesującym rozdziale wstępnym czytelnik chętnie powitałby bardziej szczegółową mapę rozmieszczenia grup etnicznych (czy językowych) wymienionych w tekście, niż ta, która została przedstawiona na mapie: *Syberia XVII—XVIII stulecia*. Niezależnie od skali mapy na s. 123 jest niewiernie na niej pokazana trasa podróży A. Dłużyka-Kamieńskiego,

zaś w zestawieniu chronologicznym na s. 394 podano niesłusznie, iż Kamieński na Syberii przebywał tylko w latach 1660—1663, podczas gdy w istocie przebywał w latach 1658—1668. Nieścisłości te dowodzą, że autor nie wykorzystał ani ogłoszonego na Sympozjum Polsko-Radzieckim w 1969 r. referatu B. P. Polewoja, ani też krytycznych uwag Henryki Hołda-Róźwicz o wcześniej publikowanym jego artykule o Kamieńskim („Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970 nr 3 s. 637—638).

W dokonanej periodyzacji autor trafnie uchwycił zasadnicze cechy polsko-syberyjskich kontaktów w poszczególnych okresach: w XVII i XVIII w., w pierwszej oraz w drugiej połowie XIX stulecia, a następnie w XX w. Szkoda jednak, że ukazując losy i osiągnięcia Polaków nie starał się wspomnieć o zasługach, często marginesowych, pomniejszych badaczy (M. Molleson, T. Augustynowicz i inni), a jednocześnie nie próbował ocenić masy imigracji polskiej na Syberii w poszczególnych okresach. Pomimo tego jest to książka bardzo wartościowa, a zalety przedstawionego w niej całościowego obrazu zagadnienia podnosi precyzyjne formułowanie myśli, przy literackim charakterze opisu, w którym raczej wyjątkowo zdarzają się mniej fortunne wyrażenia typu „wodozbiorów” (s. 45).

Jednakże na samej funkcji popularyzacyjnej nie kończą się wartości tej publikacji, jest bowiem ona również odbiciem ożywionych zainteresowań historyków nauki wkładem Polaków w badania Syberii. Jest też w dużym stopniu (przynajmniej w zakresie źródłoznawstwa i etnografii) obrazem współczesnego stanu badań nad dziejami poznania Syberii przez Polaków, tym bardziej że posiada zaplecze źródłowe i wiele dojrzałych charakterystyk, których nie zmieni zasadniczo masa pominiętych z konieczności szczegółów. Jednakże historyk nauki odczuwa tu wyraźnie brak ostatecznych ocen wkładu Polaków do nauki światowej, który można ustalić tylko w wyniku dalszych studiów porównawczych polskich osiągnięć z osiągnięciami badaczy rosyjskich. Oceny te mogą być dokonane, oczywiście, przez historyków różnych specjalności. Mamy nadzieję, że w zakresie wkładu Polaków do etnografii ludów syberyjskich w wyniku studiów porównawczych ocenę taką da w przyszłości autor.

Józef Babicz

Michał Sędziwój: *Traktat o kamieniu filozoficznym* (Z łaciny przełożył oraz wstępem i komentarzami opatrzył Roman Bugaj) Warszawa 1971 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 428. Biblioteka „Problemów”, 164.

Treść książki nie odpowiada dokładnie tytułowi, gdyż nie zawiera ona *Traktatu o kamieniu filozoficznym* znanego polskiego alchemika, lecz wszystkie dzieła jego i jemu przypisywane (*Preparowanie eliksiru filozoficznego; Traktat o soli; Traktat o kamieniu filozofów albo Nowe światło chemiczne; Rozmowa Merkuriusza, alchemika i Natury; Traktat o siarce, drugim pierwiastku Natury* i 55 listów filozoficznych), poprzedzone wstępem Romana Bugaja (który całość przygotował do druku, a dzieła Sędziwoja przetłumaczył), obejmującym rozdz. I *Alchemia przed i w czasach Sędziwoja* i rozdz. II *Michał Sędziwój — życie i dzieła*. Na końcu tego starannego opracowania zamieszczono słowniczek określeń alchemicznych używanych przez Sędziwoja, dane o wydaniach jego dzieł, indeks nazwisk, indeks rzeczowy i wykaz ilustracji.

Natomiast treść omawianego tomiku „Biblioteki Problemów” w znacznej części jest powtórzeniem, a nawet przedrukiem książki R. Bugaja *Michał Sędziwój (1566—1636) życie i pisma*, wydanej w 1968 r. przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich z zasiłku Zakładu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Opubliko-